

Kršćanstvo i islam: zajednički izazovi i perspektive

Tomislav Kovač

kovactomislav@hotmail.com

Međureligijski dijalog postao je nezaobilazan znak našeg vremena. U tom dijalogu posebno mjesto zauzimaju odnosi između kršćanstva i islama, kao odnosi među dvjema najbrojnijim svjetskim religijama koje dijele mnoge zajedničke duhovne i moralne vrijednosti, ali i brojne suvremene izazove. U ovom uvodnom izlaganju željeli bismo najprije podsjetiti na temeljne orijentacije koje je Drugi vatikanski koncil pružio u svom govoru o islamu, a zatim ukratko formulirati neke aktualne izazove i perspektive kršćansko-muslimanskog dijaloga.

Dobro nam je poznat epohalni preokret koji je Katolička crkva učinila na Drugom vatikanskom koncilu (1962. – 1965), ne samo u mnogim teološko-crkvenim pitanjima, već ponajviše u svom odnosu prema svijetu, građanskom društvu, shvaćanju ljudske osobe, slobodi ljudske savjesti i vjeroispovijesti, pa tako i u svom odnosu prema drugim religijama. Ovo posljednje je posebno učinila u Deklaraciji *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama koji je, premda najkraći koncilski dokument, doživio najveći odjek u nekršćanskom svijetu. U Deklaraciji, između ostaloga, nedvosmisleno piše: »Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta (...) i s iskrenim poštovanjem promatra kako one nerijetko izražavaju zrake one Istine što prosvjetljuje sve ljude« (NA 2). Reaktualizirajući dugo zapostavljenu patrističku teologiju o »sjemenkama Božje riječi« (*semina Verbi; Logos spermatikos*) razasutima u svim kulturama i filozofijama, Koncil u različitim dokumentima u religijama prepoznaje prisutnost »klicâ ili sjemenja Riječi«, »elemenata istine i milosti«, »klicâ askeze i kontemplacije«, »dobrih i istinitih stvari«, »dragocjenih i religioznih elemenata« (usp. NA; AG; OT i dr.).

Drugi vatikanski koncil o islamu

Pod tim vidom poželjno je vrednovati i koncilski govor o islamu koji danas ostaje u mnogočemu poticajan. Naime, Katolička je crkva na Drugom vatikanskom koncilu prvi put u svojoj povijesti službeno progovorila i o islamu.

To je učinila u dva dokumenta: u Dogmatskoj konstituciji *Lumen gentium* o Crkvi (u br. 16) i u spomenutoj Deklaraciji *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (u br. 3). Novost ovih koncilskih izjava, njihova doktrinarna važnost (premda teološki još uvijek stidljiva) kao i dijaloška otvorenost zaslužuju da se na njih kratko osvrnemo.

Dogmatska konstitucija *Lumen gentium* o Crkvi (21. studenoga 1964), govoreći o različitim stupnjevima pripadnosti sveopćem Božjem narodu spominje također i nekršćane. Među njima, odmah nakon izabranog izraelskog naroda, Crkvi kao novom narodu Božjem pripadaju na svoj način i muslimani:

Oni napokon koji još nisu primili Evanđelje, na različite se načine svrstavaju u Božji narod. [...] Ali odluka o spasenju obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među kojima su u prvom redu muslimani, koji se, ispovijedajući da drže vjeru Abrahamovu, klanjaju s nama jedinomu, milosrdnomu Bogu, koji će suditi ljude na Sudnji dan. (LG 16)

Iz ove prve koncilske izjave o muslimanima možemo istaknuti barem tri važne točke. Prvo, premda vrlo kratka, ova je izjava sastavni dio jedne dogmatske konstitucije, dakle, crkvenog dokumenta najvišeg autoriteta, što će reći da je njezin sadržaj načelno obvezujući za sve katolike. Drugo, izjava svjesno naglašava neka zajednička polazišta kršćanske i muslimanske vjere: vjeru u Boga stvoritelja, jedinog i milosrdnog, koji će suditi ljude i kojemu se kršćani i muslimani *zajedno* klanjaju (izraz »klanjaju s nama« podrazumijeva da se jedni i drugi klanjaju »istome« Bogu). Naglašena je također specifičnost Abrahamove vjere kao odgovor na Božju objavu. Treće i najznačajnije: konstitucija gleda na muslimane u perspektivi spasenja (»odluka o spasenju«), štoviše, zajednički biblijski korijeni koji muslimane povezuju s »Božjim narodom« neizravno navode na razmišljanje o mjestu i ulozi islama u »povijesti spasenja«. Ovaj kopernikanski zaokret iznimno je važan kada se imaju na umu oštre polemike koje su od kršćanskog srednjovjekovlja prevladavale gotovo do Koncila, a koje su na islam isključivo gledale kao na đavolsku herezu i religiju mača, na Muhameda kao na lažnog proroka i oličenje Antikrista, na Kuran kao na falsifikat Biblije i sotonsku objavu, a na muslimane kao na hordu razvratnih pogana koji s »pravom vjerom« nemaju ništa zajedničko i koji će, prema odluci Firentinskog sabora (1442.), zajedno s ostalim hereticima, šizmaticima i Židovima bez ikakve sumnje otići u oganj vječni...¹ Trebalo je, dakle, pričekati gotovo trinaest stoljeća da Katolička crkva počine na muslimane gledati kao na vjernike s vlastitim dostojanstvom, naglašavajući ono što s kršćanima imaju zajedničko, a ne samo ono što ih razdvaja.

¹ Više o tome vidi u: Luka MARKOVIĆ, *Polemika ili dijalog s islamom? Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima*, Livno, Svjetlo riječi, 1995; Adnan SILAJDŽIĆ, *Islam u otkriću kršćanske Evrope. Povijest međureligijskog dijaloga*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka, 2003.

Deklaracija *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (28. listopada 1965.) još jasnije progovara o muslimanima. U opsežnijem tekstu, sastavljenom od dva paragrafa, Deklaracija ponovno polazi od zajedničkih vjerskih vrijednosti, a zatim ističe neke konkretne izazove i perspektive za budućnost:

Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinomu Bogu, živome i subzistentnome, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga iščekuju dan suda, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom. Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstava, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude. (NA 3)

Ovaj se koncilski tekst dandanas smatra »magna chartom« kršćansko-muslimanskog dijaloga. Iz njega također možemo izdvojiti barem tri točke. Prvo, odmah na početku izjave valja primijetiti diskretan ali toliko važan izraz »s poštovanjem« (*cum eastimatione*), kojim su koncilski oci svjesno željeli intonirati ozračje u kojem bi se trebala, nakon stoljeća netrpeljivosti, odvijati budućnost kršćansko-muslimanskih odnosa. Drugo, na detaljniji su način ponovno naglašene zajedničke vjerske vrijednosti: Bog i njegovi glavni atributi (jedini, živi, subzistentni, milosrdni, svemogućí, stvoritelj, koji je »govorio ljudima«, dakle, koji se »objavio«); stav potpune »podložnosti« (latinski *submisit* aludira na arapsku riječ *islām* kao na čin bezuvjetnog predanja) Bogu i njegovim tajnim odlukama, po primjeru Abrahama na kojega se islamska vjera (*fides islamica*) na temelju Kurana rado poziva kao na prvog istinskog vjernika – monoteista; spominje se čašćenje Isusa, ali samo kao proroka (podsjećajući da ga muslimani ne priznaju Bogom), tako i čašćenje Marije (koja je, uostalom, jedina žena po imenu spomenuta u Kuranu); prvi paragraf završava spominjanjem Dana Suda i uskrsnuća mrtvih (nezaobilazni sadržaji muslimanske eshatologije) kao i tri važna stupa muslimanske vjere – molitva, milostinja i post. Treće, u drugom su paragrafu izneseni konkretni izazovi i perspektive kršćansko-muslimanskih odnosa: Koncil poziva kršćane i muslimane da zaborave sukobljenu i neprijateljsku prošlost, da se trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički brane i promiču društvenu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude. Ovi izazovi ni danas nisu izgubili na aktu-

alnost. Naime, u današnjem vremenu globalizacije i neoliberalnog kapitalizma koji potlačuju toliko ljudi, društava i država, u doba postmodernog relativizma koji smjera k uništavanju tradicionalnih religioznih i moralnih vrijednosti, u vremenu mediokracije i nametanja umjetnih paradigmi o »sukobu civilizacija«, Katolička crkva na tragu koncilskih tekstova i danas poziva muslimane i sve ljude dobre volje na dijalog i susret, na zaštitu univerzalnih vrijednosti, osobito na obranu i promicanje temeljnih ljudskih prava kao što su pravo na život, na slobodu savjesti i vjeroispovijesti, na slobodu izražavanja, na ravnopravnost muškarca i žene, na rad i pravednu plaću, na borbu protiv svakog oblika rasne, društvene ili vjerske diskriminacije, itd.

Iz svega rečenoga možemo zaključiti da Drugi vatikanski koncil pozitivno progovara o islamu. Doduše, njegov govor nije sveobuhvatan, neke bitne stavke čak i prešućuje – vjerojatno zbog teološke opreznosti (treba imati na umu da službene izjave o religijama nisu uopće bile uvrštene u dnevni red Koncila). Na primjer, koncilski tekstovi nijednom ne spominju riječ »islam« kao institucionalne religije, već se najprije obraćaju kršćanima i muslimanima kao konkretnim ljudima i vjernicima; isto tako, ne spominje se ime proroka Muhameda, začetnika islama, ni knjiga Kurana koja se nalazi u srcu muslimanske vjere, niti se eksplicitno govori u kategorijama »objave« ili »povijesti spasenja«. Ipak, svojim epohalnim zaokretom Drugi vatikanski koncil nedvojbeno je inaugurirao novu eru u kršćansko-muslimanskim odnosima, otvorio je nove perspektive u promišljanju islama i religija (npr. govor o zajedničkom Bogu svih ljudi uključuje šire razumijevanje religiozne antropologije), pa je tako pred kršćane i muslimane postavio mnoge zajedničke izazove, koji jedne i druge obvezuju.

Nakon Koncila, dijalog Katoličke crkve s islamom se intenzivno razvija kako na službenim razinama crkvenog učiteljstva, tako i na lokalnim razinama pojedinih biskupija ili župa, ili pak na znanstvenoj, teološkoj ili kulturalnoj razini kroz razne seminare, kolokvije i simpozije. U produbljenijem duhu Koncila, rado spominjemo ovdje nekoliko poticajnih misli iz programatskog govora blagopokojnog pape Ivana Pavla II. upućenog marokanskoj mladeži na stadionu u Casablanci (19. kolovoza 1985):

Dijalog između kršćana i muslimana danas je potrebniji više nego ikad. On proizlazi iz naše vjernosti prema Bogu. (...) Vjerujem da mi, kršćani i muslimani, trebamo s radošću priznati naše zajedničke vjerske vrijednosti i zahvaliti Bogu na njima (...) Odanost zahtijeva također da priznajemo i poštujemo svoje razlike. To su važne razlike, koje možemo prihvatiti s poniznošću i poštovanjem, u međusobnoj toleranciji; nailazimo ovdje na jedno otajstvo koje će nam Bog jednog dana, siguran sam, rasvijetliti. (...) Vjerujem da nas Bog danas poziva da promijenimo svoje stare navike. Trebamo se poštivati i jedni druge poticati na dobra djela, na Božjem putu.

Dvadeset godina kasnije, u dosta izmijenjenom povijesnom kontekstu obilježenom nadasve globalizacijom i međuprožimanjem civilizacija, papa Benedikt XVI. na XX. svjetskom danu mladih u Kölnu (20. kolovoza 2005) slično poručuje: »Međureligijski i međukulturalni dijalog između kršćana i muslimana se ne može svesti na prolaznu odluku. On je ustvari životna nužnost, o kojoj velikim dijelom ovisi naša budućnost.«

Suvremeni izazovi i perspektive

U jednom prilogu objavljenom u časopisu Kršćanskog akademskog kruga *Nova prisutnost* već sam bio pokušao formulirati nekoliko izazova i perspektiva kršćansko-muslimanskog dijaloga.² U tom se članku razmišlja o islamu kao svojevrsnoj *paradigmi*, odnosno, kao o konkretnom povijesnom fenomenu koji Zapad, Europu, pa tako i kršćansku misao poziva na osmišljavanje novih modela ili obrazaca ponašanja, govorenja i življenja u kulturalnom i religijski sve pluralnijem društvu. Spominju se tri glavne paradigme:

- islam kao *povijesno-politička paradigma* koja u vremenu globalizacije poziva Zapad na prevrednovanje svog odnosa prema drugim kulturama, civilizacijama i religijama, odnosno, potiče se da se na ljudsku povijest i čovječanstvo prestane gledati isključivo »kristijanocentrički« ili »islamocentrički«, već kao na zajedničku baštinu koja će pesimistične paradigme o »sukobu civilizacija« znati pretvoriti u mogućnost mirnog i kreativnog suživota;
- islam kao *socio-religijska* paradigma koja suvremenim zapadnoeuropskim društvima, zbog naglog porasta muslimanskog stanovništva (koje se je učeterostručilo u posljednjih 40 godina), postavlja velike političke, društvene, kulturalne i religijsko-pastoralne izazove, koji zahtijevaju nove obrasce ponašanja. Umjesto da kršćani strahuju od »islamizacije Europe« ili muslimani od »europeizacije islama«, bilo bi svrsishodnije govoriti o Europi kao o »obostranoj prilici« (Maurice Borrmans), što pretpostavlja kreativniji pristup suživotu, koji će znati uvažavati kulturalne i religijske razlike. »Religijski fenomen« u izgradnji novog europskog društva zahtjeva da se shvati ozbiljno te da se stručno i interdisciplinarno prouči (Mohammed Arkoun);

² Tomislav KOVAČ, Islam kao paradigma suvremenom europskom društvu i kršćanskoj misli, *Nova prisutnost*, 7 (2009.) 2, 207-220. Članak je doručena verzija autorova izlaganja na međunarodnom simpoziju prigodom dvadesete obljetnice radnog otvaranja Zagrebačke džamije u Islamskom centru u Zagrebu, posvećenom temi *Doprinos Islamskog centra u Zagrebu uključivanju muslimana u suvremene europske tokove – osvrt i perspektiva* (10. – 11. 05. 2007).

- islam kao *teološka paradigma* kršćanskoj misli koja, osobito u suvremenom kontekstu religijskog pluralizma, kršćane poziva na odgovornije promišljanje o mjestu i ulozi drugih religija, pa tako i islama, u povijesti spasenja. Ovo pretpostavlja šire razumijevanje samog poimanja Božje objave kao vječnog Božjeg samosaopćenja u ljudskoj povijesti (usp. DV 2). Neki teolozi, na primjer, nastoje na teorijskoj razini razmišljati o mogućnosti jedne jedine Božje objave ali u različitim »Božjim riječima«, tj. izrazima koji su formalno drugačiji jedni od drugih, a koji u obzorjima vlastitih povijesnih i kulturalnih uvjetovanosti ipak oplemenjuju čovjeka i približavaju ga Bogu (Jacques Dupuis). Fundamentalni teolog i francuski dominikanac Claude Geffré smatra univerzalnost Kristova spasenja, budući da se dogodila u partikularnosti povijesti čovječanstva, ne ukida druga religiozna iskustva. »Punina objave« bila bi prije svega kvalitativne naravi (po stupnju savršenosti ili intenziteta), a ne kvantitativne (u smislu, zadnje u kronološkom redu): Kristova objava preobražava cjelokupnu ljudsku egzistenciju otvarajući je novom životu po Duhu Svetomu, po čijim će se plodovima kršćani prepoznati (usp. Gal 5,22-23); no, Božja milost i providnost pritom ne prestaju djelovati u kontingencijama povijesti i u ljudima dobre volje (usp. LG 16), pružajući svima mogućnost da na otajstveni način budu pridruženi pashalnom otajstvu (usp. GS 22). Stoga, za Geffréa, pitanje *identiteta* (ili vjerničkog samoshvaćenja) neminovno uključuje i pitanje *alteriteta* (odnosa prema drugome), koje se treba ostvariti u *dijalogu* i kreativnom integriranju različitosti, prisjećajući se da je i u samoj Bibliji pluralnost često izraz Božjeg blagoslova (usp. Post 1,27-28; 12,3; Sir 44,21; Iz 19,16-25; Jer 4,2; Mal 1,11-14; Dj 2,1-11 i dr.).
- Spomenutim paradigmama u članku rado dodajemo i četvrtu, koja glasi *islam i muslimani u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kao paradigma suvremenom europskom društvu i muslimanima u Europi*. Naime, za razliku od muslimana u zapadnoj Europi koji najvećim dijelom proizlaze iz postkolonijalnih migracija, muslimani na ovim našim prostorima jugoistočne Europe žive već pet stoljeća, dijeleći i stvarajući zajedničku kulturu ovdašnjih naroda i religija. Oni time vrše vlastitu paradigmatiku ulogu koja zapadnom svijetu može poručiti »živu metaforu« suživota, a ne sukoba civilizacija. Čelnici Islamskog centra u Zagrebu često izražavaju svoje iznimno zadovoljstvo položajem muslimana u Republici Hrvatskoj, prikazujući ga kao primjer drugim europskim, ali i muslimanskim zemljama.

Umjesto zaključka, rado podsjećamo na riječi kardinala Jean-Louisa Taurana, predsjednika Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, koji ne oklijeva u današnjem susretu kultura i religija vidjeti »providonosan znak vremena«. U kršćansko-muslimanskom dijalogu on ističe trostruki izazov: *izazov identiteta*

– kojim sugovornici moraju najprije sebe dobro poznavati i smjestiti se unutar vlastite vjerske tradicije; *izazov alterita* – kojim se razlike prihvaćaju kao izvor međusobnog obogaćivanja, poštujući neotuđivo pravo drugoga na njegovu različitost, odnosno, na drugog se gleda kao na obzor vlastitog ostvarenja (sjećamo se lijepe Goetheove riječi: »Jedini put do sebe vodi preko drugoga«); na kraju, *izazov iskrenosti* – kojim sugovornici ne odustaju od svjedočenja svoje vjere, ali u granicama poštivanja slobode i dostojanstva svake ljudske osobe.